

Janina Blachut

PROBLEMY ZWIĄZANE ZE STATYSTYCZNYM OPISEM PRZESTĘPCZOŚCI W OPARCIU O DANE STATYSTYK POLICYJNYCH

I. PERSPEKTYWY INTERPRETACJI STATYSTYK KRYMINALNYCH

Przestępczość podobnie jak inne zjawiska społeczne wymagają opisu statystycznego. Wiedza o rozmiarach, strukturze i trendach zmian zjawiska ułatwia jego wyjaśnianie, kontrolę oraz możliwość przeciwdziałania mu. Świadomość potrzeby tego rodzaju działań dostrzegana była już pod koniec XVIII wieku (J. Bentham) a ich realizacja rozpoczęła się pod koniec XIX wieku (publikacja pierwszej ogólnokrajowej statystyki we Francji w 1827 roku). Statystyczny opis zjawiska przestępczości zmieniał się wraz ze zmieniającymi się paradygmatami kryminologicznymi. Różne koncepcje przestępstwa, przestępcy, stosowane metody i techniki badawcze uzasadniały zbieranie różnych danych liczbowych oraz wyznaczały różne sposoby ich interpretacji. Pomiar przestępczości nigdy nie był zabiegiem łatwym i zawsze wzbudzał wiele kontrowersji. Współcześnie, przy jego przeprowadzaniu wykorzystuje się dane pochodzące z trzech źródeł: oficjalnych statystyk, badań typu self-report oraz badań wiktyimizacyjnych. Są to dane trudno porównywalne (ze względu na ich rodzaj, zakres i sposób uzyskiwania) lecz komplementarne, pozwalające na wielowymiarowy opis zjawiska.

Najstarszym i nadal podstawowym źródłem danych liczbowych o przestępczości są statystyki kryminalne. Zmienił się jednak sposób ich traktowania. Obecnie statystyki kryminalne są oceniane z trzech perspektyw: realistycznej, instytucjonalnej i radykalnej¹. W perspektywie realistycznej przyjmuje się, iż dane statystyk kryminalnych mogą stanowić jedynie wskaźniki przestępczości ujawnionej, a nie jak wcześniej sądzono, przestępczości rzeczywistej. Zwraca się uwagę na czynniki determinujące ich zawartość, na potrzebę badania przestępczości nieujawnionej. Zakłada się, że między przestępczością ujawnioną i nieujawnioną jest stosunek zmienny tzn. przestępczość ujawniona nie jest odbiciem przestępczości rzeczywistej. Dane uzyskiwane z badań self-report i wiktyimizacyjnych mogą dopełniać dane statystyk kryminalnych. Ich równoczesna analiza pomaga w tworzeniu zarysu obrazu przestępczości rzeczywistej. W perspektywie instytucjonalnej danych statystyk kryminalnych nie traktuje się ani jako wskaźników przestępczości rzeczywistej, ani ujawnionej

¹ Patrz np. M. Maguire: *Crime Statistics, Patterns, and Trends: Changing Perceptions and their Implications*, w: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.). *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford 1994, s. 233-353, C. Coleman, J. Moinilmaru: *Understanding crime data: haunted by the dark figure*, Buckingham, Philadelphia 1998, A. Adamski: *Interpretacja statystyk przestępczości w kryminologii*, „Przegląd Policyjny” 1992, nr 2/3, s. 158-171.

a jedynie jako wskaźniki funkcjonowania instytucji kontroli społecznej. Przyjmuje się, że statystyki są konstruktem społecznym, wynikiem pewnych organizacyjnych i interakcyjnych procesów, konsekwencją działań podejmowanych przez pracowników organów kontroli społecznej. Interpretacji podlega proces tworzenia kryminalnych statystyk, w trakcie którego pewne czyny zostają uznane za przestępstwa i jako takie zarejestrowane, a pewne nie, jak również pewni ludzie uznani zostają za przestępców a inni nie. W perspektywie radykalnej przyjmując, podobnie jak w perspektywie instytucjonalnej, że statystyki są społecznym konstruktem, kładzie się nacisk na ściśle powiązanie funkcjonowania instytucji kontroli społecznej z strukturą klasowo-warstwową społeczeństwa oraz ściśle z nią związaną strukturą władzy. Interpretując proces tworzenia statystyk zwraca się uwagę na polityczne zdeterminowanie tak organizacji, jak i zasad funkcjonowania instytucji kontroli społecznej.

Obecnie w analizach statystyk kryminalnych obserwuje się tendencje do wykorzystywania założeń dwu lub trzech perspektyw równocześnie, mając świadomość ograniczeń jakie stwarza każda z nich z osobna. Łącząc różne punkty widzenia usiłuje się ową analizę uczynić pełniejszą, bardziej wnikliwą i wszechstronną. Niniejsze opracowanie sygnalizuje problemy jakie pojawiają się przy próbie statystycznego opisu zjawiska przestępczości lat 90-tych w oparciu o dane statystyk policyjnych jeśli interpretować je przez pryzmat też wszystkich trzech (w mniejszym lub większym zakresie) perspektyw. Punktem wyjścia jest założenie, iż statystyka policyjna, podobnie jak inne statystyki kryminalne, jest konstruktem społecznym. Jest produktem społecznych, politycznych i organizacyjnych procesów. Wyjaśnianie procesu tworzenia statystyki może pozwolić na jakościową ocenę zawartych w niej danych. Dane statystyki policyjnej można traktować zarówno jako wskaźniki funkcjonowania instytucji kontroli społecznej jak i wskaźniki przestępczości ujawnionej, która jest rezultatem teje kontroli.

W społecznym procesie tworzenia statystyki ważne jest zarówno zaistnienie pewnych zdarzeń czy zachowań jak i społecznej reakcji na nie. O tym, iż zdarzenia zaistniały lub ktoś zachował się w określony sposób wnioskujemy z reakcji społecznych. Reakcja społeczna jest natomiast zawsze odpowiedzią na coś, w tym na pewne zdarzenia czy też czyjeś zachowanie. W każdym społeczeństwie jedne z nich uważa się za dopuszczalne i właściwe, inne nie. Granicę ich dopuszczalności wyznacza się poprzez tworzenie i stosowanie norm prawnych. Państwo, posiadając władzę polityczną, tworzy system prawny oraz struktury organizacyjne kontrolujące jego przestrzeganie. Funkcjonowanie sformalizowanej kontroli prawnej można analizować przez pryzmat decyzji podejmowanych przez ustawodawcę w procesie stanowienia prawa oraz decyzji podejmowanych przez instytucje specjalnie do tej kontroli powołane. W procesie tworzenia statystyk policyjnych zasadniczą rolę odgrywają decyzje policji podejmowane w procesie ścigania. Policja (jak również inne instytucje zajmujące się ściganiem) jest upoważniona przez władzę państwową do ujawniania, kwalifikowania, rejestrowania i zliczania zdarzeń uznanych za przestępstwa oraz ich sprawców. Jest upoważniona do zbierania, opracowywania i publikowania danych statystycznych związanych z przestępczością.

II. PROCES LEGISLACYJNY

Proces legislacyjny, czyli decyzje ustawodawcy dotyczące stanowienia prawa można oceniać w różnych płaszczyznach. W kontekście interpretacji danych statystyk policyjnych istotne znaczenie ma ich ocena w płaszczyźnie: działań kryminalizacyjnych-dekryminalizacyjnych, działań penilizacyjnych-depenilizacyjnych, konstruowania instytucji karnomaterialnych i karnoprosesowych oraz unormowania struktury i kompetencji organów zajmujących się sprawami bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym szczególnie policji,

Proces legislacyjny w latach 90-tych na obszarze prawa karnego był bardzo intensywny. W obrębie prawa karnego materialnego zmiany dotyczyły tak przepisów kodeksowych, jak i ustaw szczególnych. Przepisy kodeksowe ulegały zmianie przede wszystkim w związku z uchwaleniem trzech ustaw: ustawy z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie Kodeksu karnego i niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 14, poz. 84), ustawy z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz.U. Nr 95, poz. 475) oraz ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553). Nowych przepisów karnych dostarczały ustawy szczególne, z których za najważniejsze uznać należy: ustawę z dnia 22 marca 1991 r. - Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi i funduszami powierniczymi (Dz.U. Nr 35, poz. 155), ustawę z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. Nr 17, poz. 78), ustawę z dnia 2 grudnia 1993 r. o oznaczeniu wyrobów znakami skarbowymi akcyzy (Dz.U. Nr 34, poz. 584), ustawę z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego (Dz.U. Nr 126, poz. 615), ustawę z dnia 12 grudnia 1996 r. o zmianie ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. Nr 127, poz. 593), ustawę z dnia 24 kwietnia 1997 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. Nr 75, poz. 468), ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. - Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi (Dz.U. Nr 118, poz. 754). W latach 1990-1996 czyli przed uchwaleniem nowego Kodeksu karnego ocena działań ustawodawcy w kontekście działań kryminalizacyjnych i dekryminalizacyjnych, pozwalająca na określenie rozległości kontroli zachowań społecznych przy pomocy prawa karnego, nie stwarza specjalnych trudności. Zmiany te miały charakter jednoznacznie kryminalizacyjny. W ramach Kodeksu karnego stypizowano 8 nowych przestępstw a poza nim (tzn. w ustawach szczególnych) 76 przestępstw, podczas gdy w tym samym czasie nie zdekryminalizowano ani jednego przestępstwa zawartego w części szczególnej Kodeksu karnego a poza nim dotyczyło to tylko 7 przypadków. Ponad 80% procent skryminalizowanych lub zrekonstruowanych przestępstw dotyczyło sfery publicznoprawnej (obrotu gospodarczego, porządku administracyjno-organizacyjnego czy też sfery polityczno-państwowej)². Ocena działań ustawodawcy w płaszczyźnie penalizacji i depenalizacji pozwalająca na określenie rozległości prawnokarnego oddziaływania na sprawców przestępstw jest już nieco trudniejsza. W odniesieniu do 7 przestępstw z Kodeksu karnego (w tym w przypadku 4 przestępstw po rekonstrukcji znamion) oraz 17 przestępstw z ustaw szczególnych sankcje uległy złagodzeniu, natomiast odpowiednio w odniesieniu do 10 i 15 przestępstw (po rekonstrukcji znamion) zaostreniu.

Uchwalenie 6 czerwca 1997 r. nowego Kodeksu karnego spowodowało modyfikację prawa karnego w tak poważnym zakresie, iż formułowanie, bez dokładniejszej analizy jednoznacznych ocen odnośnie interesujących nas decyzji ustawodawczych byłoby zbyt dużym ryzykiem³. Można jedynie zwrócić uwagę na kilka cech charakterystycznych. Nadal obok Kodeksu karnego istnieje tzw. prawo karne pozakodeksowe (przepisy typizujące przestępstwa znajdujące się w ustawach szczególnych). Ustawodawca pozostawił w mocy przepisy o przestępstwach zamieszczone w 51 ustawach (straciły moc przepisy dotyczące przedmiotów unormowanych w nowym kodeksie). Z dniem 1 września 1998 r. czyli z dniem wejścia w życie Kodeksu karnego utraciły moc przepisy karne 16 aktów normatywnych, w 2

² M. F i l a r: *Polityka kryminalizacyjna III Rzeczypospolitej (w okresie od czerwca 1989 do czerwca 1996)*, „Państwo i Prawo” 1996, ur. s. 43-56.

³ Patrz np. L. Gardocki: *Problem zakresu kryminalizacji w powojennym polskim prawie karnym*, w: Z. C w i ą k a l s k i, M. S z e w c z y k, S. W a l t o ś, A. Z o l l (red.): *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora K. Buchały*, Kraków 1994, s. 97-110.

aktach nastąpiła kontrawencjonalizacja zawartych w nich przestępstw, 5 ustaw zastąpiono nowymi i w miejsce poprzednich typów przestępstw weszły nowe a 14 nowych ustaw dostarczyło kolejną partię skryminalizowanych czynów⁴. Struktura części szczególnej nowego kodeksu różni się istotnie od struktury kodeksu z 1969 r tak pod względem ilości stypizowanych czynów, jak i ich konstrukcji. Większość przestępstw nowego kodeksu posiada odpowiedniki w kodeksie poprzednim, z tym że część z nich ma takie same znamiona (np. art. 270 k.k., art. 150 k.k., art. 151 k.k.), część posiada węższy zakres (np. art. 272 k.k., art. 279 k.k. , art. 230 k.k.) a część szerszy (np. art. 263 k.k. , art. 171 k.k. , art. 281 k.k.). Nowy kodeks dostarcza również nowych typów przestępstw, nieznanych dotychczasowemu prawu (np. art. 232 k.k. , art. 252 k.k. , 287 k.k.).

Generalnie zmiany jakich dokonał ustawodawca w zakresie prawa materialnego, poprzez wprowadzenie nowego Kodeksu karnego, ocenia się w większości przypadków jako depenalizacyjne. Przejawem takich tendencji jest np.: pominięcie kary śmierci na rzecz wyjątkowej kary dożywotniego pozbawienia wolności, obniżenie dolnej granicy kary pozbawienia wolności do 1 miesiąca, obniżenie zagrożenia karą w przypadku recydywy, rozszerzenie możliwości stosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary oraz środków probacyjnych, obniżenie dolnych progów sankcji przy niektórych typach przestępstw⁵. Uważa się jednak, iż mimo depenalizacyjnych tendencji zmian, w przypadku poważnych przestępstw i groźnych sprawców, przewidziane w kodeksie środki pozwalają na znacznie surowsze ich potraktowanie⁶.

Równie intensywne zmiany legislacyjne, jak na obszarze prawa karnego materialnego, wystąpiły w obrębie prawa karnego procesowego. Ich ocena dla analizy statystyk policyjnych jest bardzo istotna, prawo karne procesowe jest bowiem instrumentem do ścigania sprawców przestępstw i prawidłowego ich ukarania. Główne zmiany w procesie karnym spowodowały ustawy: z dnia 13 lipca 1990 r. o powołaniu sądów apelacyjnych oraz o zmianie ustaw - Prawo o ustroju sądów powszechnych, Kodeks postępowania cywilnego, Kodeks postępowania karnego, o Sądzie Najwyższym, o Naczelnym Sądzie Administracyjnym i o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz.U. 1990 r., Nr 53, poz. 306), z dnia 29 czerwca 1995 r. o zmianie Kodeksu postępowania karnego, ustawy o ustroju sądów wojskowych, ustawy o opłatach w sprawach karnych i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1995 r., Nr 89, poz. 443), z dnia 6 lipca 1995 r o zmianie Kodeksu postępowania karnego (Dz.U. 1995 r., Nr 89, poz. 444), ustawa z 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997 r., Nr 53, poz. 306) oraz ustawa z dnia 25 czerwca 1997 r. o świadku koronnym (Dz.U. 1997 r., Nr 114, poz. 738). W procesie tworzenia statystyk policyjnych szczególne znaczenie ma sposób ukształtowania przez ustawodawcę postępowania przygotowawczego oraz postępowań szczególnych. Decyzje podejmowane przez organy ścigania oraz wymiaru sprawiedliwości w pierwszym etapie postępowania karnego wpływają na ilość i rodzaj czynów oraz sprawców „pojawiających” się w statystyce. Najszersze w tym zakresie zmiany nastąpiły w 1995 r. Przyznano wtedy pokrzywdzonemu prawo do skutecznego cofnięcia wniosku o ściganie, stosowanie tymczasowego aresztowania w toku postępowania przygotowawczego przekazano sądowi, zmianie uległy podstawy tymczasowego aresztowania, przepisy o zatrzymaniu, o

⁴ M. B o j a r s k i , W. R a d e c k i : *Przewodnik po pozakodeksowym prawie karnym*, Wrocław 1998, s. 13-22.

⁵ M. C i e ś l a k : *Słowo wstępne*, w: W. C i e ś l a k , K. J a n c z u k o w i c z (opr.: *Kodeksy karne 1969-1997*, Sopot 1998, s. 11-28.

⁶ Por. A. Z o l l : *Założenia polityczno-kryminalne kodeksu karnego w świetle wyzwań współczesności*, „Państwo i Prawo” 1998, nr 9-10, s. 46, W. W r ó b e l : *Wokół krytyki nowego kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo” 1998, nr 9-10, s. 53.

konfrontacji, rozszerzono zakres postępowania uproszczonego oraz wprowadzono instytucję świadka incognito⁷.

W nowym Kodeksie postępowania karnego ustawodawca silniej podkreślił zasadę legalizmu obowiązującą organy procesowe dopuszczając równocześnie więcej wyjątków na rzecz oportunistu niż, poprzednio (umorzenie „absorpcyjnego postępowania”, świadek koronny, umorzenie postępowania przeciwko nieletniemu). Dokonał zmian w modelu postępowania przygotowawczego, w szczególności: rozszerzył zakres czynności sądowych na tym etapie postępowania, rozszerzył nadzór prokuratora nad czynnościami innych organów, wzmocnił pozycję pokrzywdzonego, odformalizował dochodzenie (nie wszystkie czynności dochodzeniowe muszą być dokonywane w sposób formalny tzn. protokolarny), zwiększył uprawnienia policji w postępowaniu sprawdzającym oraz wstępnym dochodzeniu zabezpieczającym. Te ostatnie zmiany mają w zamierzeniu ustawodawcy stworzyć lepsze możliwości operacyjnego działania policji, sprawniejszego ścigania i wykrywania sprawców przestępstw.

W latach 90-tych wystąpiły istotne zmiany w organizacji i funkcjonowaniu organów zajmujących się sprawami bezpieczeństwa i porządku publicznego. Pierwszy etap tych zmian (lata 1990-1991) spowodowany został uchwaleniem następujących ustaw: ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych (Dz.U. 1990 r., Nr 30, poz. 181), ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 1990 r., Nr 30, poz. 179), ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa (Dz.U. 1990 r., Nr 30, poz. 180), ustawy z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. 1990 r., Nr 78, poz. 462) oraz ustawy z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. 1991 r. Nr 88, poz. 400). Drugi etap zmian przypadał na lata 1995-1996, za sprawą pojawienia się: ustawy z dnia 21 lipca 1995 r. o zmianie ustaw: o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych, o Policji, o Urzędzie Ochrony Państwa, o Straży Granicznej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 1995 r., Nr 104, poz. 515), ustawy z dnia 25 kwietnia 1996 r. o zmianie ustawy o Policji oraz ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa (Dz.U. 1996 r., Nr 59, poz. 269), ustawy z dnia 8 sierpnia 1996 r. o zmianie niektórych ustaw normujących funkcjonowanie gospodarki i administracji publicznej (Dz.U. 1996 r., Nr 106, poz. 496) oraz ustawy z dnia 21 czerwca 1996 r. o urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji (Dz.U. 1996 r., Nr 106, poz. 491), ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych (Dz.U. 1997 r., Nr 123, poz. 779). Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej - w związku z reformą ustrojową państwa (Dz.U. 1998 r., Nr 106, poz. 668) rozpoczyna trzeci etap zmian, przede wszystkim w strukturze i sposobie funkcjonowania Policji.

Analiza procesu tworzenia statystyk policyjnych wymaga uwzględnienia zmian związanych przede wszystkim z usytuowaniem policji w strukturze administracji państwowej, relacji między terenowymi organami policji a terenowymi organami administracji rządowej i organów samorządowych, organizacją wewnętrzną policji, rodzajem zadań oraz zakresem uprawnień policji. Analiza prawa policyjnego lat 90-tych wskazuje, iż w pierwszym etapie ustawodawca w związku z transformacją ustrojową unormował organizację i funkcjonowanie policji, w etapie drugim dokonał zmian w wewnętrznej organizacji policji (np. zmiana rodzajów służb, zmiana sposobu podporządkowania policji w terenie), rodzajach zadań (np. ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej w ruchu drogowym i na wodach przeznaczonych do powszechnego korzystania), w zakresie uprawnień w ramach wykonywanych czynności operacyjno-rozpoznawczych oraz

⁷ Szerzej na ten temat np. S. Walt o ś: *Nowe instytucje w kodeksie postępowania karnego z 1997 r.*, „Państwo i Prawo” 1997, nr 8, s. 25-40, M. Cie ślak: *Ślawo wstępne*, w: W. Cie ślak, K. J a n c z u k o w i c z (opr.): *Kodeksy postępowania karnego 1969-1997*, Sopot 1998, s. 13-26.

dochodzeniowo-śledczych (np. możliwość stosowania podsłuchu, zakupu kontrolowanego, kontrolowanego wręczenia korzyści majątkowej i przesyłki nadzorowanej). Etap trzeci związany z wprowadzeniem reformy administracyjnej kraju spowodował potrzebę dostosowania do nowej struktury administracji struktury formacji policyjnej⁸.

Oprócz omówionych powyżej zmian legislacyjnych jakie wystąpiły w obrębie prawa karnego materialnego, procesowego czy policyjnego, a które są istotne w procesie analizy statystyk policyjnych, należy również obserwować „posunięcia” ustawodawcze w obrębie prawa wykroczeń (prawa karno-administracyjnego) oraz prawa karnego skarbowego. Jako dziedziny prawa spokrewnione z prawem karnym a wyodrębnione z niego bądź to ze względu na wagę czynów (niższy stopień niebezpieczeństwa-szkodliwości wykroczeń w porównaniu z przestępstwami), bądź też na przedmiot dobra chronionego (interes Skarbu Państwa i jego porządek finansowy - przestępstwa) mogą podlegać przekształceniom, których rejestracja może być pomocna przy próbach statystycznego opisu zjawiska przestępczości. W latach 90-tych oprócz zmian przepisów procesowych i ustrojowych w prawie wykroczeń (najważniejsze zmiany nastąpiły w 1990 i 1998 roku) charakterystyczne były zmiany w pozakodeksowym prawie wykroczeń. Wystąpił odwrót od procesu kontrawencjonalizacji, który cechował ustawodawstwo poprzednich lat i tym samym rozszerzanie zakresu prawa karnego powszechnego⁹. W latach 1993-1995, obserwowano tendencję do kryminalizowania czynów stanowiących zagrożenie dla finansów państwa (dotyczących ściśle skarbowego przedmiotu ochrony) nie w obrębie prawa karnego skarbowego lecz prawa karnego powszechnego (np. w ustawie z dnia 12 grudnia 1993 r. o oznaczaniu wyrobów znakami skarbowymi akcyzy)¹⁰. Największe zmiany w obrębie prawa karnego skarbowego (rozszerzenie zakresu penalizacji) zostały wprowadzone uchwaleniem dnia 10 września 1999 r. Kodeksu karno skarbowego (Dz.U. 1999 r., Nr 38, poz. 930).

III. „ODKRYWANIE” PRZESTĘPSTW

Przez „odkrywanie” przestępstw należy rozumieć proces rozpoznawania przestępstw, czyli wyróżniania spośród zdarzeń lub zachowań takich, które utożsamia się z czynami zabronionymi. Aby móc „odkryć” przestępstwo potrzebna jest wiedza o tym co jest a co nie jest przestępstwem (jakie czyny są zabronione pod groźbą kary), sposobność do rozpoznania przestępstwa oraz świadomość rozpoznawania przestępstwa. Wiadomo, iż znajomość prawa nie jest powszechna, nie każdy zatem jest w stanie rozpoznać przestępstwo. Jeśli jednak posiada stosowną wiedzę do rozróżnienia zdarzeń, zachowań o znamionach czynu zabronionego od innych (znamion takich nie posiadających), to musi jeszcze mieć sposobność uczynienia tego rozróżnienia. Praktycznie, jeśli nie jest się ofiarą przestępstwa lub ofiara nie jest świadoma faktu wiktyimizacji, to sposobności odkrycia przestępstwa nie jest aż tak wiele. Można wprawdzie być świadkiem zdarzenia, lub zachowania, które wykazuje znamiona czynu zabronionego, czy też zetknąć się ze skutkami opisanymi w typach czynów zabronionych, często jest to jednak kwestia przypadku. A jeśli już taka sytuacja „zetknięcia się” z opisanymi wyżej zdarzeniami czy też zachowaniami wystąpi, to musi zaistnieć jeszcze uznanie ich za

⁸ Szerzej na ten temat: R. Chmielewski, W. Dzieliński, P. Majer: *Policja 1990-1999*, nr 1-2, s. 139-157, J. Czapska, J. Wójcikiewicz: *Policja w społeczeństwie obywatelskim, Zakamycze*, 1999, s. 36-45, J. Widacki, P. Sarnecki: *Ustrój i organizacja Policji w Polsce oraz jej funkcje w ochronie bezpieczeństwa i porządku* (Raport), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, Kraków 1997, P. Sarnecki: *Właściwości organów terenowych w sprawach porządku i bezpieczeństwu publicznego w nowej strukturze lokalnych władz publicznych*. Ekspertyza Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa, Kraków 1999.

⁹ M. B o j a r s k i, W. R a d e c k i: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 1998, s. XXVIII.

¹⁰ Z. S i w i k : *Wprowadzenie*, w: *Ustawa karna skarbowa*, Warszawa 1996, s. XX.

przestępstwa. Osoba „odkrywająca” przestępstwo, to osoba mająca świadomość popełniania lub popełnienia przestępstwa.

Proces rozpoznawania przestępstw jest związany z procesem kontroli społecznej i to zarówno sformalizowanej jak i niesformalizowanej. Ustawodawca tworząc system norm przewiduje również instytucje, które kontrolować będą ich przestrzeganie. Instytucjami, które powołane są do „odkrywania” przestępstw są w naszym systemie: Policja, prokuratorzy, Urząd Ochrony Państwa, Żandarmeria Wojskowa, Straż Graniczna, organy kontroli skarbowej (urzędy skarbowe, urzędy celne), Inspekcja Celna, Państwowa Straż Łowiecka, Państwowa Inspekcja Sanitarna, Państwowa Inspekcja Handlowa oraz inne organy wskazane w ustawach szczególnych. Wydawać by się mogło, że to one przede wszystkim „odkrywają” przestępstwa, tak jednak prawdopodobnie nie jest. Wprawdzie brak jest badań z tego zakresu, niemniej jednak jeśli uwzględnić z czyjej najczęściej inicjatywy są wszczynane postępowania przygotowawcze (o czym będzie mowa nieco dalej) lub wyniki badań odnośnie zgłaszanych przestępstw (w których ustalano, kto pierwszy rozpoznał zgłaszane przestępstwo), to przypuszczać należy, że przestępstwa są odkrywane przede wszystkim przez ofiary przestępstw (osoby fizyczne) oraz członków pokrzywdzonych instytucji. Oczywiście udział policji czy też innych instytucji upoważnionych do „odkrywania” przestępstw będzie prawdopodobnie różny w zależności od rodzajów przestępstw.

IV. ZGŁASZANIE PRZESTĘPSTW - ZAWIADAMIANIE O POPEŁNIENIU PRZESTĘPSTWA

Odkrycie przestępstwa nie jest równoznaczne z jego zgłoszeniem. Istnienie przestępstw rozpoznanych i niezgłoszonych potwierdzają badania typu self-report oraz badania wiktyimizacyjne. Z badań przeprowadzonych metodą self-report w 1993 r. na reprezentatywnej próbie dorosłych mieszkańców Warszawy wynika, że tylko jedna piąta spośród czynów, do których popełnienia przyznali się respondenci dotarła do wiadomości organów ścigania¹¹. Z międzynarodowych badań wiktyimizacyjnych (ICVS) przeprowadzonych w latach 1992 i 1996, w których wzięło udział kilkadziesiąt krajów, w tym także Polska, wynika, że obywatele różnych krajów wykazują różną gotowość do zgłaszania o fakcie wiktyimizacji na policję¹². W badaniach z 1992 roku odsetek zgłoszeń w Polsce wynosił 31,4% i był najniższy w porównaniu z odsetkami w innych badanych krajach. O wiktyimizacji przestępstwem zgłaszało powyżej 60% obywateli Szkocji i Francji, powyżej 50% - Nowej Zelandii, Szwajcarii, Szwecji, Wielkiej Brytanii, Belgii, Holandii, Stanów Zjednoczonych, powyżej 40% Kanady, Niemiec, Australii, Irlandii Płn. Norwegii, Finlandii, Włoch i ponad 30% Japonii, Czechosłowacji, Hiszpanii¹³. Podobnie niski poziom zgłoszeń był rejestrowany w badaniach z 1996 r. Wskaźnik zgłoszeń przestępstw na policję (wyrażany ilorazem liczby zgłoszeń przestępstw i liczby ofiar, obliczany dla sześciu rodzajów przestępstw) w Polsce wynosił 34 i niższy był tylko w Gruzji (18). Najwyższe wskaźniki, powyżej 50, charakteryzowały Szwecję, Szkocję, Anglię i Walię, USA, Holandię, Szwajcarię, Austrię, Szwecję; powyżej 40 - Finlandię, Francję i Północną Irlandię¹⁴.

¹¹ E. Bieńkowska, J. Wojciechowska: *Przestępczość i inne problemy społeczne w świetle własnych doświadczeń i poglądów mieszkańców Warszawy*, „Studia Prawnicze” 1993, z. 4, s. 43.

¹² A. Siemaszko: *Przestępczość nieujawniona. Porównania polskich rezultatów ICVS 96 i 92*, „Archiwum Kryminologii” 1997-1998, t. XXIII-XXIV, s. 45-74.

¹³ I d e m. *Unreported Crime*, w: J. Jasiński, A. Siemaszko: *Crime Control in Poland*, Warszawa 1995, s. 27.

¹⁴ I d e m: *Przestępczość nieujawniona w Polsce*, Warszawa 1997.

Gotowość obywateli do zgłaszania faktu wiktylizacji na policję jest różna w przypadku różnych rodzajów przestępstw. Najwyższa (porównując wyniki obu badań) bywa w przypadku wiktylizacji przestępstwem kradzieży samochodu (powyżej 90% zgłoszeń) a najniższa, w przypadku wiktylizacji przestępstwami seksualnymi (około 10% zgłoszeń). Ponad 50% ofiar przestępstw kradzieży z włamaniem, ponad 40% ofiar kradzieży z samochodu, roweru, ponad 30% ofiar rozbojów, uszkodzeń samochodów oraz ponad 20% ofiar pobić i kradzieży własności osobistej zgłasza te przestępstwa na policję. Porównując oba badane okresy zaobserwowano wzrost gotowości obywateli do zgłaszania przestępstw: seksualnych, pobić, rozboju, kradzieży z włamaniem oraz uszkodzenia samochodów, spadek natomiast gotowości do zgłaszania przestępstw kradzieży motocykli, kradzieży z samochodów, kradzieży rowerów. Badania wiktylizacyjne, co należy wyraźnie podkreślić, dostarczają informacji, na podstawie których można tylko szacować proporcje między pewnymi wybranymi przestępstwami (uwzględnianymi w konkretnych badaniach) „odkrywanymi” przez ich ofiary i zgłaszanymi bądź niezgłaszanymi przez nie na policję.

Często w badaniach pojawia się pytanie odnośnie przyczyn podejmowania bądź niepodjęcia decyzji o zgłoszeniu przestępstwa przez tych, którzy je rozpoznali. Wynika z nich, że najczęstszymi motywami jakimi kieruje się ofiara przy podejmowaniu decyzji o niezgłoszeniu faktu wiktylizacji bywają: niewielka waga czynu (w odczuciu ofiary), współczucie lub strach przed sprawcą, negatywne nastawienie do policji (niechęć), niewiara w skuteczność działania policji, wątpliwość czy policja w ogóle zareaguje na zawiadomienie, uprzednie negatywne doświadczenia z policją, szczególna sytuacja w jakiej znajduje się ofiara (sama jest w konflikcie z prawem lub obawia się ujawnienia własnej dewiacji). Jeśli natomiast ofiara decyduje się zawiadomić policję o przestępstwie to najczęściej ze względu na: poczucie obowiązku (o przestępstwach należy informować organy ścigania), potrzebę uzyskania potwierdzenia faktu przestępstwa dla instytucji ubezpieczeniowych w celu uzyskania odszkodowania, odstraszenie sprawcy przed powtórnym popełnieniem przestępstwa, uzyskanie poczucia bezpieczeństwa, chęć doprowadzenia do procesu sądowego w celu udowodnienia winy sprawcy i ukarania go bądź też naprawienia przez niego wyrządzonej przestępstwem szkody.

Przestępstwa „odkrywane” często bywają niezgłaszane mimo, że ustawodawca wprowadza obowiązek zawiadamiania o przestępstwie (art. 304 k.p.k.). Każdy, kto posiada informację o popełnieniu przestępstwa (a więc sam je rozpoznał bądź też dowiedział się o nim od kogoś) ściganego z urzędu ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym policję lub prokuratora. Ponieważ jest to tylko obowiązek społeczny, to nie można go egzekwować za pomocą żadnych środków prawnych. Wyjątkiem są sytuacje, jeśli rzecz dotyczy pewnej określonej grupy przestępstw (art. 241 k.k.). Każdy, kto posiada wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu, usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 118, 127, 128, 130, 134, 140, 148, 163, 166 lub 252 k.k., a nie zawiadomi organu powołanego do ścigania tych przestępstw, podlega odpowiedzialności karnej. Oprócz ustanowienia obowiązku społecznego zawiadamiania o przestępstwie, ustawodawca nakłada obowiązek prawny na instytucje państwowe i samorządowe, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu.

V. REJESTROWANIE PRZESTĘPSTW

Rejestrowanie przestępstw odbywa się według ściśle określonych zasad związanych z systemem gromadzenia i opracowywania informacji obowiązujących organy ścigania w danym czasie. W latach 90-tych zasady te były regulowane przez: zarządzenie Nr 74/75 Ministra Spraw Wewnętrznych i Prokuratora Generalnego PRL z dnia 8 grudnia 1975 r. w sprawie statystyki przestępczości oraz wydaną na jego podstawie Instrukcję o zasadach rejestracji

statystycznej przestępczości; zarządzenie Nr 42/93 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 1993 r. w sprawie policyjnego systemu informacyjnego o postępowaniach przygotowawczych oraz niektórych innych zdarzeniach oraz wydaną na jego podstawie Instrukcję do policyjnego systemu informacyjnego o postępowaniach przygotowawczych oraz niektórych innych zdarzeniach (wskutek wprowadzanych zmian ujednolicana w październiku 1995 r. i marcu 1997); zarządzenie Nr 16/98 Komendanta Głównego Policji z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie policyjnego systemu informacyjnego o postępowaniach przygotowawczych oraz niektórych innych zdarzeniach oraz wydaną na jego podstawie Instrukcję do policyjnego systemu informacyjnego o postępowaniach przygotowawczych oraz niektórych innych zdarzeniach.

Rejestracji statystycznej w ramach systemu policyjnej informacji kryminalnej podlegają: postępowania przygotowawcze, sprawy przesyłane do sądu rodzinnego (także w sytuacji, kiedy nie wydano postanowienia o wszczęciu postępowania), sprawy kierowane do sądu w postępowaniu przyspieszonym (do 1998 r.), przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych, podejrzani o popełnienie przestępstw, pokrzywdzeni w wyniku przestępstw (od 1994 r.), zamachy samobójcze dokonane i usiłowane oraz wypadki utonięcia i ratowania osoby tonącej. Rejestracji tej dokonuje się na formularzach, których wzory są załączone do instrukcji. Formularze wypełniają policjanci prowadzący postępowanie przygotowawcze, kontrolują natomiast bezpośredni przełożeni i przekazują do odpowiednich jednostek statystyki komendy wojewódzkiej lub powiatowej/miejskiej. Do odpowiedniej jednostki statystyki komendy wojewódzkiej lub powiatowej/miejskiej policji przekazywane są również dane z prokuratur i sądów rodzinnych (odnośnie zakończenia postępowania, przestępstw stwierdzonych, podejrzanych i pokrzywdzonych) dotyczących postępowań przygotowawczych prowadzonych osobiście przez prokuratorów i sędziów rodzinnych bez udziału policji. Z jednostek statystyki komend wojewódzkich policji dane z formularzy przesyłane są siecią komputerową do Wydziału Analiz i Statystyki Policyjnej Biura Prezydialnego KGP, gdzie są odpowiednio opracowywane.

Podstawą rozpoczęcia procesu rejestracji statystycznej jest wszczęcie postępowania przygotowawczego. Zgodnie z obowiązującą w procesie karnym zasadą legalizmu, ustawodawca w art. 10 k.p.k. nakazuje organom powołanym do ścigania wszczęcie i przeprowadzenie postępowania przygotowawczego w przypadku każdego przestępstwa ściganego z urzędu, jeśli jest ono dopuszczalne i faktycznie zasadne. Art. 17 k.p.k. precyzuje warunki dopuszczalności postępowania karnego. Wynika z nich między innymi, że nie wszczyna się postępowania np.: kiedy brak jest wniosku o ściganie (mimo zawiadomienia o przestępstwie przez ofiarę) w przypadku przestępstwa bezwzględnie ściganego na wniosek (np. zgwałcenia art. 197 k.k.), gdy nastąpiło przedawnienie karalności przestępstwa czy też w wypadku abolicji. Do wszczęcia postępowania przygotowawczego potrzebne jest uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa (art. 303 k.p.k.). Muszą istnieć pewne obiektywne dane (a nie tylko przypuszczenie), w oparciu o które można zasadnie podejrzewać (nie musi się natomiast o tym być przekonany), że miało miejsce przestępstwo. Organ wszczyna postępowanie z urzędu lub na skutek zawiadomienia o przestępstwie poprzez wydanie postanowienia o wszczęciu dochodzenia lub śledztwa. Jeżeli organ ścigania po otrzymaniu zawiadomienia uzna, iż istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa lecz istnieją przeszkody prawne do jego wszczęcia to jest zobowiązany do wydania postanowienia o odmowie wszczęcia postanowienia.

Mimo obowiązującej zasady legalizmu istnieją, zdaniem wielu autorów, dowody na to, że w praktyce podejmowania decyzji o wszczęciu lub odmowie postępowania przygotowawczego

funkcjonują mechanizmy o wyraźnie oportunistycznym charakterze¹⁵. Do takich zaliczyć można: odmowę przyjęcia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa (bo ofiara np. jest nietrzeźwa), nieformalne przyjęcie zawiadomienia o przestępstwie (brak protokołu z przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie), zastępowanie postępowania przygotowawczego czynnościami sprawdzającymi czy też bezzasadne odmowy wszczęcia postępowania.

Rejestrowanie przestępstw następuje poprzez podjęcie decyzji przez organ uprawniony do ścigania o wszczęciu postępowania przygotowawczego. Od tego momentu pojawiają się one w policyjnym systemie informacji (policyjnej statystyce). Najczęściej do wszczęcia postępowania przygotowawczego dochodzi z inicjatywy obywateli. W latach 90-tych informacje, które wzbudziły u organów ścigania uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa i spowodowały wszczęcie postępowania pochodziły średnio w 74% od obywateli (w wyniku zgłoszenia przez ofiary lub inne osoby), w 14% od instytucji i organów kontroli, w 3% w wyniku ujęcia sprawcy na gorącym uczynku lub w bezpośrednim pościgu przez policję, w 1, 3% uzyskano je w toku postępowania przygotowawczego, w 4% na podstawie materiałów operacyjnych i innych policji oraz w 0, 6% w wyniku działań operacyjnych. A więc średnio w 88% postępowanie wszczynane jest na skutek zawiadomienia o przestępstwie a tylko w 12 % przypadków w wyniku własnych informacji organu ścigania.

VI. STWIERDZANIE PRZESTĘPSTW

Wszczęte postępowanie przygotowawcze zmierza (art. 297 §1 pkt.1 k.p.k.) przede wszystkim do ustalenia, czy rzeczywiście został popełniony czyn zabroniony (tzn. czy wypełnia on znamiona określonego typu czynu zabronionego) oraz czy stanowi on przestępstwo (tzn. czy jest bezprawny, zawiniony i społecznie szkodliwy). Wskutek przeprowadzonego postępowania może się okazać np. , że: zdarzenie którego postępowanie dotyczy w ogóle nie zaistniało, zaistniało lecz nie było czynem w rozumieniu prawa karnego, zaistniało lecz nie zostało wywołane zachowaniem człowieka, zebrane dowody nie pozwalają na potwierdzenie popełnienia czynu a jednocześnie nie wykluczają możliwości jego zaistnienia, czyn zaistniał ale brak w nim wszystkich znamion czynu zabronionego, czyn zabroniony zaistniał lecz ze względu na znikomą szkodliwość społeczną jest tylko wykroczeniem lub okazało się, iż sprawca jest niepoczytalny¹⁶. W zakończonym postępowaniu przygotowawczym należy zatem potwierdzić, że popełniono przestępstwo. Zdarzenie, co do którego w wyniku zakońzonego postępowania nastąpiło potwierdzenie kwalifikacji czynu jako przestępstwa traktowane jest w statystyce policyjnej jako przestępstwo stwierdzone. Potwierdzenie następuje poprzez podjęcie decyzji przez policję w zakończonym postępowaniu przygotowawczym o skierowaniu wniosku o: zatwierdzenie lub sporządzenie aktu oskarżenia, o zastosowanie amnestii, o zatwierdzenie lub sporządzenie postanowienia o umorzeniu postępowania (z powodu braków dowodów winy, niewykrycia sprawcy, śmierci podejrzanego), o przekazanie akt do Żandarmerii Wojskowej, Prokuratury Wojskowej lub UOP, o przejęcie ścigania przez organy wymiaru sprawiedliwości

¹⁵ Szerzej na ten temat np. Z. D o d a : *Wszczęcie postępowania karnego - mechanizmy selekcji*, w: S. W a l t o ś (red): *Proces karny a polityka karna*, Kraków 1991, s. 18; E. K u r l e t o : *Pierwszy etap wykrywania przestępstwa (Analiza nieprawidłowości funkcjonowania)*, Kraków 1985; J. T y l m a n : *Instytucja czynności sprawdzających w postępowaniu karnym*, Łódź 1984, s. 81; Z. M ł y n a r c z y k : *Postępowanie przygotowawcze. Uwagi ogólne*, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 6, s. 101-115; I d e m : *Czynności sprawdzające i odmowa wszczęcia postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 5, s. 107-113.

Szerzej na ten temat W. G r z e g o r c z y k : *Postępowanie przygotowawcze w kodeksie postępowania karnego*, Zakamycze 1998, s. 100-101, R. A. S t e f a n ś k i : *Podstawy i przyczyny umorzenia postępowania przygotowawczego*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 2-3, s. 7-35.

innych państw oraz w sprawach nieletnich o przekazanie akt do sądu rodzinnego. A zatem nie wszystkie przestępstwa zarejestrowane bywają przestępstwami stwierdzonymi.

Liczba wszczętych postępowań nie odpowiada liczbie przestępstw stwierdzonych jak również liczba przestępstw stwierdzonych nie odpowiada liczbie postępowań zakończonych. Prowadzone postępowanie przygotowawcze może z jednej strony nie potwierdzić podejrzenia popełnienia przestępstwa z drugiej zaś może ujawnić, iż sprawca działał w warunkach ciągu przestępstw lub ujawnić dodatkowe przestępstwa (o których organy ścigania wcześniej nie były powiadomione). Zakończone postępowania mogą obejmować po kilka przestępstw np. w przypadku łączenia postępowań¹⁷.

W przypadku zbiegu przepisów ustawy a więc w sytuacji, kiedy jeden czyn wyczerpuje znamiona dwóch lub więcej przepisów ustawy karnej, w statystyce figuruje jako jedno przestępstwo stwierdzone (to, które jest zagrożone najsurowszą karą). W przypadku zbiegu przestępstw, a więc w sytuacji kiedy ten sam sprawca popełnił dwa lub więcej przestępstw i są one rozpoznawane łącznie w jednym postępowaniu, to w statystyce jako kwalifikację prawną sprawy podaje się kwalifikację przestępstwa najpoważniejszego (czyli zagrożonego najsurowszą karą).

VII. WYKRYWANIE SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW

Celem postępowania przygotowawczego oprócz ustalenia czy został popełniony czyn zabroniony i czy stanowi on przestępstwo jest wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy. Wykrycie sprawcy przestępstwa polega na ustaleniu osoby, która rzeczywiście dany czyn popełniła. Przez sprawcę przestępstwa na etapie postępowania przygotowawczego należy rozumieć podejrzanego. Podejrzany jest osoba, w stosunku do której wydane zostało postanowienie o przedstawieniu zarzutów, albo której bez wydania takiego postanowienia postawiono zarzut popełnienia przestępstwa w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego (art. 71 §1 k.p.k.). Przedstawienie zarzutów następuje w momencie, kiedy organ prowadzący postępowanie posiada dane, które uzasadniają dostatecznie podejrzenie, że czyn popełniła określona osoba (art. 313 §1 k.p.k.), której zarzut ma być przedstawiony. Należy rozróżnić podejrzanego od osoby podejrzanej. Osobą podejrzaną jest taka osoba, względem której istnieje przypuszczenie, że popełniła przestępstwo, brak jednak jeszcze uzasadnionego podejrzenia popełnienia przez nią czynu, a tylko takie umożliwiłoby przedstawienie jej zarzutu czyli uczynienia jej podejrzanym¹⁸.

Wykrywanie sprawców przestępstw nie jest, jakby się mogło wydawać, tylko efektem działań organów ścigania. Aby ustalić podejrzanego musi istnieć osoba podejrzewana o popełnienie czynu oraz wystarczająca ilość danych umożliwiających przedstawienie jej zarzutów. Zdarza się, iż nie udaje się w ogóle ustalić osoby podejrzanej o popełnienie danego przestępstwa. Zdarza się jednak i tak, iż mimo istnienia osoby podejrzanej, w postępowaniu przygotowawczym nie uda się zebrać w określonym przez ustawodawcę czasie wystarczających dowodów uzasadniających przedstawienie zarzutu popełnienia danego czynu konkretnej osobie. W obu wypadkach przyjmuje się, iż sprawca przestępstwa nie został wykryty. Do ustalenia podejrzanego przez organy ścigania dochodzi najczęściej wskutek wskazania osoby podejrzanej przy zawiadomieniu o popełnieniu przestępstwa lub zatrzymaniu na gorącym uczynku przez obywateli, średnio w latach 90-tych w 38% przypadków. Około 26%

¹⁷ Patrz J. B ł a c h u t: *Przestępczość w Polsce w latach 1986-1995 w świetle danych statystyk policyjnych*, Państwo i Prawo” 1997, nr 3, s. 44-45, I. J a s i ń s k i: *Przedmowa*, w: A. S i c m a s z k o (red.): *Atlas przestępczości*, Warszawa 1994, s. 12.

¹⁸ Por. T. G r z e g o r c z y k: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Zakamyczc 1998, s. 198.

podejrzanych ustalono w wyniku postępowania przygotowawczego, 17% - na podstawie materiałów własnych policji, 13% - w wyniku zatrzymania na gorącym uczynku lub w bezpośrednim pościgu przez policję, 3% - w wyniku dobrowolnego zgłoszenia się sprawcy, 2% - w wyniku akcji, operacji oraz mniej niż 1% podejrzanych zostało wskazanych lub zatrzymanych przez specjalne uzbrojone formacje ochronne. Jak wynika z powyższych danych, sukces wykrycia sprawcy przestępstwa w ponad 40% przypadków zależał od obywateli lub sprawców, w pozostałej zaś części od organów ścigania.

W policyjnym systemie informacji podejrzanym jest osoba, której przedstawiono zarzut popełnienia przestępstwa, którą przesłuchano w charakterze podejrzanego w postępowaniu uproszczonym lub przeciwko której skierowano zawiadomienie o przestępstwie ściganym w postępowaniu przyśpieszonym. Natomiast przestępstwo stwierdzone, w którym ustalono przynajmniej jednego podejrzanego o popełnienie przestępstwa w zakończonym postępowaniu przygotowawczym określane jest mianem przestępstwa wykrytego.

Proces wykrywania sprawców przestępstw jest zróżnicowany w zależności od rodzajów przestępstw, okoliczności czy w momencie rejestrowania przestępstwa (przyjęcia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa i wszczęciu postępowania) była znana osoba podejrzana czy też nie, jak również od województwa, w którym prowadzone było postępowanie przygotowawcze. W 1998 r. w przypadku 50,5% przestępstw stwierdzonych ustalono podejrzanego. Zdecydowanie częściej wykrywano sprawcę w przypadku przestępstw gospodarczych - 86,7% niż przestępstw o charakterze pospolitym - 45,5%. Przy czym wśród tych ostatnich różnice także są istotne, bo np. wykryto 86,3% sprawców zabójstw, 59,6% sprawców kradzieży rozbójniczej, rozboju i wymuszeń, w tym rozboju z bronią 34,6%, 27,6% sprawców kradzieży z włamaniem, 27,7% sprawców kradzieży mienia, w tym kradzieży samochodów tylko 10,1%. Jeśli od liczby podejrzanych odliczyć tych, którzy jako osoby podejrzane były znane w momencie przyjęcia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa i wszczęciu postępowania to okazuje się, iż wykrywanie tych nieznanych na początku organom ścigania sprawców przestępstw jest o wiele trudniejsze. Okazuje się wtedy, iż w 1998 r. organom ścigania udało się wykryć 20,3% nieznanych sprawców przestępstw stwierdzonych. W tym odpowiednio, w przypadku przestępstw gospodarczych wykryto - 47,7% nieznanych sprawców, przestępstw pospolitych - 18,7%, zabójstw - 76%, kradzieży rozbójniczej, rozboju i wymuszeń - 36,4%, w tym rozboju z bronią - 25,6%, kradzieży z włamaniem 15,9%, kradzieży mienia 13%, w tym kradzieży samochodów 6,1%.

Wykrywanie sprawców poszczególnych przestępstw bywa różne w zależności od rodzaju województwa, w którym prowadzone było postępowanie przygotowawcze. W przypadku przestępstw zabójstwa wykrywano sprawców przestępstw w granicach od 60% do 100% w zależności od województwa. I tak powyżej 65% sprawców przestępstw zabójstwa było wykrytych np. w województwie ciechanowskim i elbląskim, powyżej 75% w toruńskim i warszawskim, powyżej 85% w wrocławskim i lubelskim a w krakowskim i kieleckim powyżej 95%. Podobne zróżnicowanie jest widoczne w odniesieniu do przestępstw kradzieży mienia prywatnego. Sprawców tego przestępstwa wykrywano w granicach od 9,3% do 52,4% w zależności od województwa. Nie więcej niż 15% sprawców kradzieży mienia prywatnego wykryto w warszawskim i krakowskim, nie więcej niż 25% w katowickim i poznańskim, nie więcej niż 35% w bydgoskim, kieleckim, nie więcej niż 45% w chełmskim, konińskim.

III. ZBIERANIE, ZLICZANIE I PUBLIKOWANIE DANYCH STATYSTYCZNYCH

Ustawodawca upoważnił policję nie tylko do rozpoznawania, kwalifikowania i rejestrowania przestępstw, wykrywania ich sprawców, podejmowania różnorodnych decyzji odnośnie czynów i osób w toku postępowania przygotowawczego (tzn. jego wszczęcia, przebiegu i zakończenia), lecz również do zbierania odpowiednich o nich danych a następnie

zliczania, opracowywania i ich publikowania. Dane te zbierane są przez poszczególne jednostki organizacyjne policji, tzn. osoby prowadzące postępowanie nanoszą na odpowiednie formularze dane zawarte w aktach sprawy zgodnie z policyjną instrukcją; następnie je przekazują do odpowiednich jednostek statystyki komendy powiatowej/miejskiej lub wojewódzkiej policji gdzie docierają również formularze dotyczące postępowań przygotowawczych prowadzonych przez prokuratorów i sędziów bez udziału policji i zostają wprowadzone do komputerowego systemu informacji; wtedy też przesyłają do jednostki statystyki Komendy Głównej Policji, w której następuje ostateczne zliczanie i opracowywanie danych - czyli to jakie dane się zbiera, jak się je zbiera i jak się je zlicza i opracowuje zależy od policji. W tym także sensie możemy mówić o procesie tworzenia statystyki przez policję. Istnieje kontrola tego procesu ale tylko od wewnątrz, tzn. przez bezpośrednich przełożonych lub naczelników odpowiednich jednostek, brak natomiast jakiegokolwiek możliwości kontroli zewnętrznej. Mimo funkcjonowania kontroli wewnętrznej nie można wykluczyć przypadków np.: obniżania liczby przestępstw stwierdzonych w danej sprawie w celu uniknięcia procedury zatwierdzania ich przez naczelników komend wojewódzkich, konstruowania czynu ciągłego mimo braku ku temu podstaw lub odwrotnie sztucznego dzielenia przestępstwa na wiele czynów, kwalifikowania czynu z przepisu surowszego lub łagodniejszego, ukrywania okoliczności, iż osoba podejrzana była znana w momencie przyjmowania zawiadomienia o przestępstwie¹⁹.

Zakres i formy zbierania danych dotyczących przestępstw, ich sprawców jak i przebiegu postępowania przygotowawczego ulegają zmianie. Zmiany te mogą być konsekwencją pojawiania się nowych lub istniejących lecz w szerszym zakresie zjawisk, o których należałoby zbierać dane (np. popełnianie przestępstw z użyciem broni lub materiału wybuchowego, w formie zorganizowanej, z udziałem cudzoziemców) lub też nowych celów, dla których realizacji dane są zbierane, czyli polityki resortu spraw wewnętrznych i administracji. Jaki jest rzeczywisty zakres danych zbieranych przez policję oraz czy i na ile w tym względzie nastąpiły w latach 90-tych zmiany nie da się udzielić odpowiedzi. Brak bowiem do zebranych danych dostępu. Jeśli zatem przez statystykę policyjną rozumieć zbiór informacji liczbowych związanych z przestępczością, tworzony i opracowywany przez policję, to jawność jej bywa ograniczona lub niemożliwa. Najczęściej pod tym pojęciem zwykło się rozumieć tylko informacje publikowane. Te zaś zamieszczane są w Rocznikach Statystycznych (dostępnych dla każdego) opracowywanych przez Główny Urząd Statystyczny lub w Rocznych Biuletynach Statystycznych wydawanych (do użytku wewnętrznego) przez Biuro Informatyki Komendy Głównej Policji. Zakres publikowanych informacji w obu opracowaniach, co oczywiste, zdecydowanie się różni. Różni bowiem są adresaci informacji tam zawartych oraz różne sposoby wykorzystywania przez nich tych informacji²⁰. O ile dla opracowania publikacji prasowej na temat przestępczości mogą wystarczyć podstawowe informacje o przestępstwach stwierdzonych zawarte w Roczniku Statystycznym, to dla opracowania naukowego niezbędne jest posługiwanie się szerszym zakresem informacji zawartych w Rocznych Biuletynach Statystycznych, zaś do opracowania raportu dla podejmowania strategicznych decyzji z zakresu polityki kryminalnej konieczne jest sięganie do pełnego zakresu informacji jakim dysponuje Policja.

W opracowaniach naukowych, jak wyżej wspomniano, najczęściej bazuje się na informacjach zawartych w Rocznych Biuletynach Statystycznych Komendy Głównej Policji

¹⁹ Por. np. J. K u b i a k: *Ocena sposobu rejestracji przestępczości i statystyk dotyczących przestępczości i działania wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych w aspekcie zmian legislacyjnych*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1988, nr 13, s. 165, J. S w ó ł: *Kulawa statystyka przestępczości*, „Przegląd Policyjny” 1998, nr 1(49), s. 77

²⁰ J. K u b i a k: opt. cit., s. 156.

(zdarza się jednak możliwość uzyskiwania dodatkowych niepublikowanych danych w Komendzie Głównej Policji na indywidualną prośbę zainteresowanego badacza). Zakres publikowanych policyjnych danych determinuje zakres prowadzenia analizy. W latach 90-tych ilość i jakość publikowanych danych przez policję była bardzo zróżnicowana. W latach 1990-1993 Roczny Biuletyn Statystyczny zawierał informacje o przestępczości oraz wynikach pracy policji i prokuratury. Były to najogólniej rzecz ujmując cztery grupy danych dotyczących: zakończonych śledztw i dochodzeń, przestępstw, osób podejrzanych oraz tzw. inne (np. dotyczące czynów popełnionych przez osoby niepoczytalne) zamieszczane w tabelach, których liczba się systematycznie zmniejszała. Od 1994 r. Roczny Biuletyn Statystyczny zawierał informacje o przestępczości oraz wynikach pracy już tylko policji. Zakres zawartych danych w Biuletynach z lat 1994-1995 został nieco zmieniony (niektóre dotychczasowe zestawienia zastąpiono innymi) w porównaniu do lat ubiegłych. Prezentowane w 31 rozbudowanych tabelach dane dawały w latach 90-tych największe możliwości do przeprowadzania spójnej systematycznej analizy. Niestety od 1996 r. zakres publikowanych danych ulega drastycznym ograniczeniom. W latach 1997-1998 zawarte w 15 tabelach dane są tak mocno wyselekcjonowane, że uniemożliwiają każdą analizę. Brak jest podstawowych informacji o stwierdzonych przestępstwach i osobach podejrzanych, nie mówiąc już o rodzajach decyzji podejmowanych przez policję w trakcie prowadzenia postępowania przygotowawczego. Wydaje się, iż w ostatnich latach zmieniła się polityka resortu odnośnie ujawniania i publikowania posiadanych danych dotyczących zjawiska przestępczości.

Zbierane przez policję dane, zanim zostaną w jakiejś części opublikowane, wcześniej są statystycznie opracowywane. Podstawowym zabiegiem jest zliczanie przestępstw oraz ich sprawców. W zależności od przyjętych w tym zakresie reguł, wynik może być różny. Weźmy na przykład informacje o liczbie przestępstw stwierdzonych w danym roku. Jak wcześniej wspomniano, w statystyce policyjnej przez przestępstwo stwierdzone rozumie się zdarzenie, co do którego w wyniku zakończonego postępowania nastąpiło potwierdzenie kwalifikacji czynu jako przestępstwa. Takie potwierdzenie następuje między innymi poprzez podjęcie decyzji przez policję o przekazaniu akt do sądu w sprawach nieletnich. A zatem liczba przestępstw stwierdzonych w danym roku to w rzeczywistości suma przestępstw stwierdzonych i czynów karalnych (z wyjątkiem wykroczeń) nieletnich (z wyjątkiem czynów popełnionych przez nieletniego do 13 lat). Na liczbę przestępstw stwierdzonych składają się zbrodnie i występki ścigane z oskarżenia publicznego (w tym również przestępstwa z ustawy skarbowej objęte postępowaniem skierowanym przez policję do prokuratury z wnioskiem o zakończenie) oraz występki ścigane z oskarżenia prywatnego (w trybie art. 60 k.p.k.) ujawnione w toku postępowania przygotowawczego. Podobnie jest z informacjami o liczbie podejrzanych w danym roku. W rzeczywistości liczba ta jest sumą podejrzanych oraz nieletnich osób podejrzanych o popełnienie czynu karalnego. Natomiast liczba przestępstw wykrytych w danym roku, to liczba przestępstw stwierdzonych i czynów karalnych nieletnich w przypadku których ustalono podejrzanego lub nieletnią osobę podejrzaną. Świadomość zasad zliczania poszczególnych danych ułatwia ich interpretację.

IV. INTERPRETOWANIE DANYCH STATYSTYCZNYCH

Najczęściej terminem „statystyka policyjna” określamy zebrany i opublikowany przez policję zbiór informacji liczbowych dotyczących zjawiska przestępczości. Informacje takie stwarzają możliwość ilościowego opisu zjawiska, mogą jednak wprowadzać w błąd, jeśli się z nich źle korzysta. Można z danych liczbowych statystyk policyjnych korzystać niejako mechanicznie, przytaczać je wprost, automatycznie bez podejmowania jakiegokolwiek próby ich wyjaśniania. Można nimi manipulować, to znaczy posługiwać się nimi tendencyjnie dla osiągnięcia określonych celów. Jak wiadomo przy pomocy liczb można udowodnić każdą

hipotezę, jeśli tylko odpowiednio się je wyselekcjonuje, uporządkuje, zestawi i przeliczy. Można również podejmować próbę ich interpretacji. Wtedy jednak zaczynają pojawiać się trudności. Okazuje się bowiem, że korzystanie z danych statystyk policyjnych w celu dokonania statystycznego opisu zjawiska przestępczości nie jest zabiegiem prostym.

Należy pamiętać, iż w statystyce policyjnej mogą znajdować się dane tylko o części zdarzeń kwalifikowanych jako przestępstwa oraz o części osób uznanych za podejrzanych o ich popełnienie. Dzieje się tak przynajmniej z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, w związku z podziałem przestępstw na przestępstwa ścigane w trybie publiczno-skargowym (z urzędu) oraz w prywatno-skargowym (z oskarżenia prywatnego), do statystyki policyjnej mogą „trafić” wszystkie przestępstwa ścigane z urzędu bez wniosku, część przestępstw ściganych z urzędu na wniosek w przypadkach złożenia takiego wniosku przez osobę uprawnioną oraz część przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego, których popełnienie ustalono w toku postępowania przygotowawczego a interes społeczny uzasadniał ingerencję prokuratora w ściganie (art. 60 k.p.k.). Nie są to jednak częste przypadki, zasadniczo dane o przestępstwach ściganych z oskarżenia prywatnego pojawiają się dopiero w statystyce sądowej a nie policyjnej. Do przestępstw ściganych w trybie prywatno-skargowym ustawodawca zaliczył obecnie przestępstwa: nieumyślnego uszkodzenia ciała o charakterze innym niż powodujące ciężki uszczerbek na zdrowiu (art. 157 §4 w zw. z §3 k.k.), lekkiego uszkodzenia ciała, czyli powodującego naruszenie ciała lub rozstrój zdrowia na czas nie dłuższy niż 7 dni (art. 157 §4 w zw. z §2 k.k.), zniesławienia (art. 212 §4 k.k.), zniewagi (art. 216 §5 k.k.), naruszenia nietykalności cielesnej (art. 217 §3 k.k.), przestępstwa z ustawy o prawie autorskim i prawie prasowym. Poprzednio (pod rządami Kodeksu karnego z 1969 r.) do grupy tych przestępstw zaliczano również przestępstwa naruszenia miru domowego (art. 171 §1 d.k.k.) oraz naruszenie tajemnicy korespondencji (art. 172 §1 i 2 d.k.k.).

Po drugie, w związku z powierzeniem przez ustawodawcę prawa prowadzenia śledztwa lub dochodzenia (w granicach przewidzianych ustawą) innym organom niż prokurator i policja. Urząd Ochrony Państwa jest właściwy między innymi do wykrywania: przestępstw szpiegostwa i terroryzmu oraz innych przestępstw godzących w bezpieczeństwo państwa, przestępstw godzących w podstawy ekonomiczne państwa, przestępstw o charakterze lub zasięgu międzynarodowym, w tym nielegalnego wytwarzania, posiadania i obrotu bronią, amunicją i materiałami wybuchowymi, środkami odurzającymi, psychotropowymi lub materiałami jądrowymi i promieniotwórczymi (art. 1 pkt 2 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa). Do zadań Straży Granicznej należy między innymi wykrywanie przestępstw w zakresie określonym ustawą o ochronie granicy państwowej oraz innymi ustawami (art. 1 pkt. 2 ustawy z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej). W zakresie uprawnień Straży Granicznej znajduje się zarówno wykrywanie przestępstw nielegalnego przekroczenia granicy (art. 264 k.k.), jak i np. przestępstw celnych, co wynika z ustawy skarbowej (art. 175 §1 pkt. 3 u.k.s.)²¹. Organy kontroli skarbowej - urzędy kontroli skarbowej, urzędy skarbowe, Inspekcja Celna mają za zadanie ujawnianie przestępstw karnoskarbowych czyli przestępstw dewizowych, przestępstw z zakresu ceł i obrotu towarowego z zagranicą, z zakresu zobowiązań podatkowych i dotacji oraz przestępstw z zakresu gier losowych i zakładów wzajemnych. Inspekcja Celna w szczególności ma za zadanie wykrywanie przestępstw nielegalnego obrotu z zagranicą środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi, bronią i materiałami jądrowymi i promieniotwórczymi oraz wprowadzania na polski obszar celny odpadów i szkodliwych substancji chemicznych, przestępstw związanych z obrotem z zagranicą towarami i technologiami objętymi kontrolą międzynarodową, naruszających prawa ochrony dóbr kultury narodowej i ochrony własności intelektualnej, wprowadzania na polski obszar celny i wyprawiania z tego obszaru środków

²¹ 21. T. Grzegorzczak, J. Tyłman : *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 1998, s. 238.

pochodzących z przestępstw (art. 1 pkt. 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. o Inspekcji Celnej). Uprawnienia Policji (art. 312 k.p.k.) mogą posiadać również inne organy postępowania uproszczonego wskazane w ustawach szczególnych lub w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości (art. 472 k.p.k.). Przestępstwa ujawnione przez organy administracji państwowej częściowo mogą, lecz nie muszą trafić do statystyki policyjnej. Nie trafiają również do publikowanej statystyki publicznej. W Rocznikach Statystycznych zawarte są jedynie informacje o postępowaniach karnoskarbowych prowadzonych w Urzędach Celnych. Dokonując zatem statystycznego opisu zjawiska przestępczości w oparciu o informacje zawarte w statystykach policyjnych należy mieć świadomość jaki zakres skryminalizowanych czynów może rejestrować policja a jaki może pozostawać poza jej właściwością. Równocześnie należałoby analizować stopień zakłócenia porządku prawnego przez czyny zabronione kwalifikowane jako wykroczenia. Wszelkie zmiany legislacyjne o charakterze kryminalizacyjnym czy też dekryminalizacyjnym, szczególnie te związane z kontrawencjonalizacją, niewątpliwie wpływają na proces tworzenia statystyk policyjnych. Porównywanie wzajemnych relacji pomiędzy ujawnianymi przestępstwami i wykroczeniami wydaje się być zasadne również z tego względu, iż wykrywanie wykroczeń między innymi również należy do policji. Niestety brak statystyki ujawnianych wykroczeń, w Roczniku Statystycznym oraz w Informacji statystycznej o działalności wymiaru sprawiedliwości Ministerstwa Sprawiedliwości publikowane są jedynie dane o prawomocnych orzeczeniach kolegiów ds. wykroczeń.

Niezmiernie kłopotliwa jest interpretacja danych liczbowych dotyczących poszczególnych rodzajów przestępstw stwierdzanych przez policję. Problem polega na tym, iż w statystyce policyjnej przestępstwa nie są grupowane według systematyki Kodeksu karnego z uwzględnieniem odpowiednich rodzajów przestępstw określonych w ustawach szczególnych (jak np. w statystyce sądowej), lecz według własnej systematyki. Katalog przestępstw, odnośnie których dane liczbowe są publikowane jest zmienny. Z początkiem lat 90-tych obejmował on ponad 40 rodzajów przestępstw (poszczególnych przestępstw lub kilku przestępstw łącznie), w latach 1994-1995 ponad 90 rodzajów, w 1996 r. tylko 20 rodzajów a w 1998 już tylko 18. Zawsze jednak w statystyce policyjnej zawarte były dane o trzech grupach stwierdzanych przestępstw: kryminalnych, gospodarczych i pozostałych przestępstwach. Ponieważ nigdy nie był publikowany pełny katalog stwierdzanych przestępstw trudno powiedzieć, czy zawsze te same przestępstwa tworzą poszczególne grupy przestępstw. W grupie przestępstw pospolitych, błędnie określanymi jako kryminalne (sugerują bowiem istnienie również przestępstw niekryminalnych), figurują między innymi takie przestępstwa jak: zabójstwo (148 d.k.k.), dzieciobójstwo (art. 149 d.k.k.), uszkodzenie ciała (art. 155, 156, 157 d.k.k.), udział w bójce lub pobiciu (art. 158, 159 d.k.k.), zgwałcenie (art. 168 d.k.k.), znęcanie się nad rodziną (184 d.k.k.), uchylanie się od alimentacji (art. 186 d.k.k.), przeciwko obyczajności (art. 169-170, 173-177 d.k.k.), kradzież mienia (art. 203, 208 d.k.k.), kradzież zuchwała (art. 208 d.k.k.), rabunek i wymuszenie rozbójnicze art. 209-211 d.k.k.), oszustwo (art. 205 d.k.k.), paserstwo (art. 215-216 d.k.k.), fałszerstwo (art. 227-231, 265-269 d.k.k.), czynna napaść na funkcjonariusza (art. 233-234 d.k.k.), przestępstwa z ustawy o zapobieganiu narkomanii. Znacznie trudniej wymienić przestępstwa, które zaliczane są do grupy przestępstw gospodarczych. Z pewnością były to przestępstwa zagarnięcia mienia społecznego (art. 199-202 d.k.k.), niegospodarności (art. 217 d.k.k.), spowodowania niedoboru (art. 218 d.k.k.), sprzedajności funkcjonariusza publicznego (art. 239 210 d.k.k.), przekupstwa (art. 241 d.k.k.), płatnej protekcji (art. 244 d.k.k.), nadużycia uprawnień przez funkcjonariusza publicznego (art. 246 d.k.k.), przestępstwa z ustawy karno-skarbowej z 1971 r., przestępstwa z ustawy o zwalczaniu niedozwolonego wyrobu spirytusu z 1959 r. W związku z pojawianiem się ustaw szczególnych, w latach 90-Lyuh do grupy tej trafiały przestępstwa z takich ustaw jak: ustawa o oznaczeniu wyrobów znakami skarbowymi akcyzy (z 1993 r.), ustawa o ochronie

obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego (z 1994 r.). Pojawiły się również w niej przestępstwa oszustwa w związku z działalnością gospodarczą (art. 205 d.k.k.), kradzieży w związku z działalnością gospodarczą (art. 203 d.k.k.), przywłaszczenia w związku z działalnością gospodarczą (art. 204 d.k.k.), fałszerstwa w związku z działalnością gospodarczą (art. 265-268 d.k.k.). W trzeciej grupie tzw. pozostałych przestępstw najistotniejsze są przestępstwa drogowe. Interpretując zmiany w strukturze przestępstw stwierdzanych należy w miarę możliwości uwzględniać zmiany związane z ich grupowaniem i zliczeniem (np. w 1993 r. nie wliczano do przestępstw stwierdzonych przestępstw odkrytych przez policję, a w stosunku do których organem orzekającym były urzędy skarbowe i celne).

Zmianie ulega nie tylko katalog przestępstw, odnośnie których dane liczbowe są publikowane, lecz również zakres informacji o poszczególnych rodzajach przestępstw. Wydawać by się mogło, iż najszerszy i najbardziej stabilny powinien on być w przypadku najpoważniejszego przestępstwa, czyli zabójstwa. Okazuje się jednak, iż w niektórych latach zdecydowanie więcej informacji publikowano np. o przestępstwie kradzieży (o przedmiotach kradzieży, miejscach ich dokonania, wysokości strat nimi spowodowanymi itd.) czy też przestępstwie zagarnięcia mienia. Tak w latach 90-tych jak i wcześniej zawsze publikowana była liczba stwierdzanych przestępstw zabójstwa. Do roku 1995 publikowano dane liczbowe odnośnie motywów działania sprawcy, wyróżniając zabójstwa o charakterze rabunkowym, seksualnym, chuligańskim, popełnionych na tle nieporozumień rodzinnych, zabójstwa o charakterze niestabilnym oraz tzw. „inne”. W latach 1996-1997 policja zrezygnowała z publikacji tych danych, natomiast w 1998 r. oprócz ogólnej liczby stwierdzonych zabójstw pojawia się w statystyce liczba zabójstw z wyłączeniem tych, które były popełniane na tle „nieporozumienia rodzinnego”. Informacje o motywach działania sprawcy są pomocne w śledzeniu zmian w sposobie popełniania przestępstwa. Posługując się nimi można np. zauważyć iż: zabójstwa popełniane na tle nieporozumień rodzinnych w latach 90-tych były stabilne i stanowiły około 30% wszystkich stwierdzanych zabójstw; zmniejszył się udział zabójstw popełnianych na tle rabunkowym oraz seksualnym; zwiększył udział zabójstw o niestabilnym charakterze oraz tzw. „innych”. Szczególnie interesujące są zmiany dotyczące tych dwóch ostatnich grup zabójstw. Po pierwsze dlatego, iż obecnie stanowią one prawie 52% wszystkich stwierdzanych zabójstw, a po drugie dlatego, że coraz częściej mówi się o zabójstwach motywowanych przestępczymi porachunkami nie określając zarazem ich rozmiarów (wskazując jedynie, iż wśród zabójstw o niestabilnym charakterze oraz tzw. „innych” mieszczą się zabójstwa porachunkowe).

W latach 1994 - 1995 w statystyce policyjnej publikowane były informacje dotyczące używania broni przy popełnianiu różnych przestępstw, w tym przestępstwa zabójstwa. Należy zwrócić uwagę, iż pod pojęciem broni kryją się tak broń palna, gazowa jak i inne niebezpieczne narzędzia. W zależności czy pod pojęciem broni będziemy rozumieć tylko broń palną czy też również gazową i inne niebezpieczne narzędzia, różna może być interpretacja zmian w sposobie popełniania przestępstw zabójstwa. Można bowiem powiedzieć, iż na przestrzeni ostatnich pięciu lat liczba zabójstw popełnionych z użyciem broni wzrosła dwukrotnie (jeśli uwzględnić tylko broń palną) lub trzykrotnie (jeśli dodatkowo uwzględnić również inne niebezpieczne narzędzia). Wykorzystywanie obu grup informacji tzn. o motywach popełnianych zabójstw oraz używaniu broni przy ich popełnianiu, pozwala zaobserwować pewne prawidłowości a mianowicie, że np. w 1995 r. ponad 67 % stwierdzonych zabójstw dokonanych przy użyciu broni palnej to zabójstwa o niestabilnym charakterze lub tzw. „inne”.

Tylko w 1995 r. opublikowano informacje dotyczące grupowości popełniania przestępstw tzn. czy stwierdzone przestępstwo zabójstwa popełnione zostało indywidualnie, przez dwie osoby, trzy osoby lub więcej oraz czy sprawcami byli tylko obywatele polscy czy też cudzoziemcy. Zakres i rodzaj publikowanych informacji o poszczególnych rodzajach

przestępstw umożliwia interpretację tak ilościowych, jak i jakościowych zmian. Im więcej i bardziej zróżnicowanych informacji jest publikowanych, tym ich analiza jest bardziej precyzyjna i ciekawsza. W żadnej ze statystyk policyjnych nie publikuje się informacji dotyczących np. formy popełnienia przestępstwa (dokonania, usiłowania, przygotowania, podżegania, sprawstwa kierowniczego, pomocnictwa). Wykorzystanie rejestrowanych przez policję informacji dotyczących form popełnienia przestępstw zabójstwa wskazuje na wystąpienie w tym zakresie w latach 90-tych zasadniczych zmian. Okazuje się bowiem, że systematycznie zmniejsza się udział zabójstw popełnionych w formie dokonania (z 86,3% w 1990 r. do 67,5% w 1998 r.), zwiększa natomiast udział zabójstw popełnionych w formie usiłowania (z 13,7% w 1990 r. do 32,5% w 1998 r.).

X. KONKLUZJE

Prześledzenie procesu tworzenia statystyki policyjnej jest istotne dla zrozumienia jak dochodzi do uzyskania danych w niej zawartych, jaki na ich podstawie obraz zjawiska można uzyskać oraz jakie wnioski w oparciu o ten obraz można formułować. Celem zaprezentowanej analizy było naszkicowanie procesu uzyskiwania przez policję danych o zdarzeniach, zachowaniach kwalifikowanych jako przestępstwa oraz ich opracowywania na przykładzie lat 90-tych. Mimo posługiwania się danymi statystycznymi z tego okresu, celowo zrezygnowano z zarysowania w niej obrazu przestępczości lat 90-tych, wychodząc z założenia, iż takie przedsięwzięcie wymaga osobnego opracowania.

Nie ulega wątpliwości, iż statystyki policyjne, mimo wszelkich kierowanych pod ich adresem zastrzeżeń, pozostają nadal jednym z podstawowych źródeł danych, przy pomocy których podejmuje się próby statystycznego opisu zjawiska przestępczości. W miarę możliwości badacze starają się w tym procesie wykorzystywać różnego rodzaju dane, nie tylko pochodzące ze statystyk policyjnych (chyba, że tylko je mają do dyspozycji), lecz i z innych źródeł, zbierane przy zastosowaniu różnych strategii, próbując tym samym kompensować słabości jednych siłą drugich. Wykorzystywanie kombinacji różnego rodzaju strategii, metod i danych do pomiaru przestępczości określane jest w kryminologii mianem „triangulacji”²². Jest to metoda obecnie najbardziej preferowana, aczkolwiek nie najczęściej jeszcze stosowana.

Obraz przestępczości jaki uzyskuje się w oparciu o dane statystyk policyjnych opisuje się zwykle językiem charakterystycznym dla interpretacji tych danych z pozycji perspektywy realistycznej. Mówimy o rozmiarach przestępczości, jej dynamice, trendach zmian, strukturze, tak jak byśmy uważali, iż dane zebrane przez policję umożliwiają nam charakterystykę „rzeczywistej przestępczości”. Pomimo używanego języka perspektywy realistycznej analizę prowadzi się przy uwzględnieniu założeń obu perspektyw tzn. instytucjonalnej i radykalnej. W opracowaniach poświęconych opisowi zjawiska zwykle sygnalizuje się to już w samym tytule poprzez używanie sformułowań typu „przestępczość w świetle danych oficjalnych”, „przestępczość w świetle danych statystyk kryminalnych czy policyjnych”. Oznacza to, że korzystając z danych statystyk policyjnych analizujemy równocześnie proces ich powstawania. Świadomość procesu tworzenia tych danych determinuje sposób opisywania zjawiska oraz jego interpretację. Niestety nie zawsze świadomość tę posiadają dziennikarze, politycy, przedstawiciele różnych instytucji, autorzy wypowiedzi lub opracowań na temat przestępczości, w których posługując się liczbami zaczerpniętymi ze statystyk policyjnych bez wątpliwości i zahamowań dokonują ocen przestępczości.

²² 22. C. Coleman, J. Moynihan: *opt. cit.*, s. 132.